

«VI ER ALDRI SYKE, DERFOR HOLDER VI OSS FRISKE OG ELDES IKKE». KNUT HAMSUN OG PAULINE FRA POLDEN I ET HELSEMESSIG PERSPEKTIV

Wenche Torrisen

Introduksjon

I Knut Hamsuns forfatterskap kan vi finne mange utsagn om sykdom og helse. Både i hans romaner og i hans privatbrev finner vi en jevn strøm av feberanfall og influensaperioder, av nerver og søvnløshet, etter hvert også av nevrasteni og afasi, svekket syn og tiltagende døvhet. Blant disse eksemplene finner vi interessante tilløp til kritikk av medisinske institusjoner og bio-medisinsk vitenskapelighet.

I *Mysterier* (1892) kommer doktoren hjem fra sykebesøk, irritert over at hans ulydige pasienter ikke bekrefter hans skolemedisinske ideer (Hamsun, 2007, II, 95). I familien han nettopp har besøkt, er der tre pasienter, og huset er preget av så mye stank og vanstell og dårlig hygiene at også de øvrige familiemedlemmene burde være sengeliggende. Men slik er det ikke. Tvert i mot: «resten av familien frisk og rødmusset allikevel, småbarna aldeles smellsunne. Det var ubegripelig, fabelaktig; nei, han forstod det ikke!» (Ibid., 93).

Like ubegripelig for doktoren er det at den ene pasienten, en ung gutt, er blitt frisk av et utslett i ansiktet. Doktoren hadde gitt ham to salver, en gul salve til bruk i én time hver dag, og så en hvit salve til bruk resten av døgnet. Men gutten har brukt salvene i omvendt orden, og til doktorens store irritasjon er han blitt frisk: «En okse, en stut som kommer seg hva fan han bruker! Han fremstiller seg for meg i kveld med et kinn og en snute som det ikke finnes en rynke på» (Ibid., 94).

I løpet av ett eneste sykebesøk har altså doktoren erfart to eksempler som hans medisinske vitenskap ikke kan forklare, begge er «ubegripelige» slik han ser det. Det faller ikke doktoren inn at historia viser at det kanskje er noe mangelfullt ved hans egen vitenskap, nei, han er hellig overbevist om at det er han og han alene som har innsikt i hva som er sykdom, hva som er midler til helbredelse og hvordan man får god helse.

Skepsisen, ikke bare til legevitenskapen, men til helse-institusjoner generelt, kom Hamsun tilbake til med jevne mellomrom. I *Siste kapitel* (1923), som foregår på et sanatorium, er det en av pasientene, den såkalte Selvmorderen, som i en samtale med sanatoriets lege utbryter: "De bygger, De utvider sykehuset, hvorfor? Her kommer vi fra østen og vesten, vi kommer langveis fra, vi er fulle av knefall og bønn, vi søker alle legedom, men ingen blir hjulpen, døden innhenter oss" (Hamsun, 2008, XII, 244).

Hundre sider seinere i samme roman tar en ung pike inn på sanatoriet. Dagen etter finner de henne død. Igjen er det den bittert-ironiske Selvmorderen som kommenterer hendelsen: "Vi vandrer opp til helsehjemmet på fjellet og blir liggende der. [...] Kom frisk fra bygden og måtte bukke under. Hun hadde sikkert fått noe

svineri i seg som hun ikke kunne fordøye. Jeg tilskriver det utelukkende kostholdet" (Ibid., 337).

Like overbevist som legen i *Mysterier* er om sin egen innsikt og om sin egen rett til å påtvinge pasienten sitt regime, er professor Gabriel Langfeldt slik han skildres av Hamsun i *På gjengrodde stier* (1949). Da Hamsun legges inn på Psykiatrisk klinikk, er han frisk som en fisk, bare nærsynt og tunghørt. Etter fire måneder under Langfeldts hårdhendte pleie er Hamsun fullstendig knekket og må hentes av sin gamle venn Christian Gierløff:

Jeg går inn til ham. Der ligger han. To-tre sykesøstre og et par menn står der ved ham. [...]. Han ligger på sengen, halvt påkledd med armene vidt ut. Blek som lakenet. Ansiktet skjelvende og vått av tårer. Ut av de lukkede øynene siver tårene. Hans munn er halvåpen (Gierløff, 1961, 92).

Gierløff forsøker å få kontakt med Hamsun, men lykkes ikke med det, forteller Ingar Sletten Kolloen:

Han responderte ikke. Gierløff forsøkte forgjeves å løfte opp hodet og brystet hans, få ham halvveis ut av sengen, få satt bein under ham. All viljekraft var som sugd ut av mannen som det hadde vært så mye fandenivoldsk liv i for tre måneder siden (Kolloen, 2004, 345).

Etter tre dager har Gierløff fått så mye liv i Hamsun at han kan støttes ut i bilen. Etterpå beskriver Hamsun selv sin tilstand slik: «Jeg var et friskt menneske, jeg ble gelé» (Hamsun, 2009, XXIII, 254).

Hamsun beskriver her det som senere blir et viktig helsepolitisk perspektiv, nemlig at pasienter kan påføres *iatrogene* sykdommer, dvs. plager som er et resultat av legens uttalelser, undersøkelser eller behandling. Gjennom sine romaner og sin beskrivelse av oppholdet på Psykiatrisk klinikk blir Hamsun altså en forløper for den radikale kritikk som framstående teoretikere som Ivan Illich og Michel Foucault i 1960- og 1970-åra rettet mot det bio-medisinske maktapparat og mot det Illich kaller «the medicalization of life» (Illich, 1976, 8).

I boka *Medical Nemesis* (1975) definerte Illich god helse som evnen til tilpasning til og mestring av sine livsforhold. Ifølge Illich har moderne medisin langt på vei ødelagt den kulturelle og individuelle evnen til slik mestring. De første setningene i boka slår an tonen:

The medical establishment has become a major threat to health. The disabling impact of professional control over medicine has reached the proportions of an epidemic. *Iatrogenesis*, the name of this new epidemic, comes from *iatros*, the Greek word for «physician,» and *genesis*, meaning «origin.» (Illich, 1976, 3).

Ifølge Illich kan helse forstås som menneskers evne til å mestre smerte, sykdom og død. Medisinsk teknologi kan hjelpe til med dette, men moderne medisin har gått for langt i sitt ønske om å hjelpe. Derved har medisinen umyndiggjort pasientene og

gjort dem til konsumenter eller objekter, og ødelagt deres naturlige kapasitet til helse, dvs. deres kapasitet til å hantes med sine problemer: «A professional health-care system [...] tends to mystify and expropriate the power of the individual to heal himself and to shape his or her environment» (Illich, 1976, 9). At pasientene blir umyndiggjort, medfører tillært (og altså unødvendig) hjelpeløshet i forhold til egen helse og egne sosiale problemer, derved blir pasientene gjort avhengige av eksperter, noe som i neste omgang kan føre til *iatrogene* sykdommer.

Illich definerer tre former av iatrogenese:

Klinisk iatrogenese er skader påført pasienten av ineffektiv, skadelig og risikabel behandling. Boka viser til mange eksempler på dette (Ibid., 13-36).

Sosial iatrogenese er resultatet av medikaliseringen av livet. Flere og flere aspekter av menneskers problemer blir sett på som noe som skal behandles av helsevesenet. I tillegg har farmasøytiske selskaper økonomisk interesse av å utvikle dyr medisin og kostbar behandling for plager som egentlig ikke kan kalles sykdom (Ibid., 39-43).

Den *kulturelle* iatrogenesen er, ifølge Illich, den verste, for den ødelegger et samfunns tradisjonelle måte å gi omsorg og trøst på, en type omsorg som sørger for at pasienten blir i stand til å håndtere og gi mening til smerte, sykdom og død.

Illich hevder videre at når moderne medisin undergraver og motarbeider disse tradisjonelle formene for omsorg, er det på grunn av at tradisjonell kunnskap erstattes av instruksjoner fra et system av helsemessige «vaktmestre», «a medical code by which individuals submit to the instructions emanating from hygienic custodians» (Ibid., 131). Et over-ivrig helseapparat representerer derfor, etter Illichs mening, en umyndiggjøring og passivering av befolkninga: «The modern medical enterprise represents an endeavor to do for people what their genetic and cultural heritage formerly equipped them to do for themselves» (Ibid., 131 ff).

I forlengelse av Illich's ideer om det bio-medisinske helseapparats tendens til å umyndiggjøre og sykeliggjøre befolkninga, har andre moderne teoretikere definert god helse ikke bare som selvstendighet i forhold til «vaktmestre» i helse- og omsorgsapparatet, men god helse i en mer total og altomfattende forstand, slik f. eks. Hans-Georg Gadamer gjør:

Att vara frisk eller ha hälsan är [...] överhuvudet taget inte att känna sig på ett visst sätt, utan det är ens tillvaro, ens i-världen varo och samvaro med andra människor, att i arbete och glädje vara uppfylld av det egna livets uppgifter. (Gadamer i Sigurdson, 2008, 214).

Her er det snakk om helse forstått som en måte å mestre livet i sin helhet på, helse som evne til tilpasning, ikke bare til sine kroppslige plager, men også til familie og venner, til konkurrenter og uvenner, til arbeid og interesser, til drømmer og ambisjoner, til nederlag og skuffelser, kort sagt til alt det den israelsk-amerikanske sosiologen Aaron Antonovsky kaller utfordringene i «livets elv» (Antonovsky, 2014, 104).

Alle mennesker er i elva. Måten menneskene mestrer strømhvirvlene i livets elv på, blir for Antonovsky et bilde på deres helse. Og det viktigste spørsmålet for

ham blir dette: «Hva er det som avgjør om man klarer å svømme med, uansett hvor i elva man måtte befinne seg?» (Ibid). Dette spørsmålet danner så utgangspunktet for Antonovskys teori om *salutogenese* – en teori som, i motsetning til patologien, fokuserer på hva som *fremmer* god helse, god helse forstått som en generell følelse av mestring og velvære, til tross for at vi i livets elv kontinuerlig utsettes for patogene faktorer.

Antonovsky ser helse som et kontinuum, en glideskala, der målet er at en hver person til en hver tid skal ha mulighet til å forbedre sin helse, dvs. «bevege [...] seg i retning av helseenden av kontinuumet» (Antonovsky 2012, 27-8). Hvor man befinner seg i dette kontinuumet, avhenger av hvordan man mestrer nøkkelbegreper som spenning og stress. Slik mestring avhenger igjen av hvilke *generelle motstandsressurser* man har, dvs. hvilke ressurser «i personen, gruppen eller omgivelsene som kan fremme effektiv *mestring* av spenning» (Antonovsky i Langeland, 2014, 13).

Det er ikke mulig å gi en fullstendig liste over alle mulige motstandsressurser et menneske kan mobilisere, for det er kulturelt og sosialt betinget, men Antonovsky nevner noen av de viktigste: penger, egostyrke, god selvfølelse, kulturell stabilitet, kunnskaper, intelligens og tro/religion. Tilgang til slike ressurser bidrar til økt mestring og derved til bedre helse. «Nyere funn bekrefter at sosial støtte ikke bare fungerer som en buffer, men har en direkte sykdomsforebyggende effekt» (Antonovsky, 2012, 139).

For å sammenfatte de generelle motstandsressurser og de muligheter til mestring av livets utfordringer et menneske har, innfører Antonovsky et overordnet begrep, nemlig «opplevelse av sammenheng (OAS) (eng. sense of coherence, SOC)» (Antonovsky, 2012, 16-17): "Det som etter min mening var felles for alle generelle motstandsressurser, var at de gjorde det mulig å sette de utallige stressfaktorene vi bombarderes med hele tiden, inn i en meningsfylt *sammenheng*" (Antonovsky, 2012, 17).

Jeg skal snart komme tilbake til hva Antonovsky mener med opplevelse av sammenheng, men først må vi se litt nærmere på Knut Hamsun og på Pauline fra Polden.

Hamsun og helse

Også Hamsun var åpenbart interessert i spørsmålet om hva som kan fremme helse i «livets elv». Ifølge Per Fugelli i artikkelen «Helsens mysterium. Knut Hamsun - en lærer i helsekunst?», vil Hamsun:

[...] ha oss ut av den medisinske tvang. Han vil at livet skal leves uten medisinsk overkultur. [...] Slik kan Hamsun leses som en klarsynt motmelding til den helsisme og medikalisering som nå lager hermetikk og fabrikk av livene våre (Fugelli, 2008, 65).

I denne artikkelen til Per Fugelli, professor i sosialmedisin ved Universitetet i Oslo, kjenner vi igjen de grunnleggende ideene til Gadamer og Illich. Det som gjør Fugellis resonnement interessant for oss her, er at han kobler disse ideene direkte til

Hamsuns forfatterskap og stiller følgende spørsmål: «Hva kan vi lære om helse av de mennesker Hamsun skaper?» (Ibid.).¹

Svaret på dette er, ifølge Fugelli, at i Hamsuns skikkelser ser vi noen tydelige veier til helse: Ved å utvide grensene for normalitet gir Hamsun leserne mot til å være seg selv og mot til å «anerkjenne Den edle ville, gjerne gale, som gjemmer seg inne i hver og en av oss» (Ibid, 67). Menneskene skal ikke stenges inne i «rasjonalitetens jernbur» (Ibid. 66). I dette generøse og inkluderende menneskesynet ligger også mot til å godta sin egen feilbarlighet, klarest uttrykt av Isak Sellanrå når han sier til Inger: «Det er ingen av oss som er som vi skal» (Ibid 68). I sin diktning gir Hamsun oss dessuten også lov til å være surrealist: «En anelse galskap er normalt» (Ibid 66). Endelig viser Hamsuns mennesker at det også ligger helse i å ha livsglede og i å ha et liv preget av fred og fordragelighet, det Hamsun i et essay kaller «Legemets nødvendige hvile, sjelens nødvendige ro» (Ibid. 73). Og den største av alle Hamsuns sunnhetskilder, hevder Fugelli, er naturglede, følelsen av å høre hjemme i naturen (Ibid.74).

I sin artikkel peker Fugelli på noen helt sentrale sider ved Hamsuns forfatterskap, særlig tydelig uttrykt gjennom noen av hans disharmoniske hovedpersoner, f. eks. Johan Nilsen Nagel i *Mysterier* eller Thomas Glahn i *Pan*. Men i forfatterskapet kan vi også finne skikkelser som viser oss helt andre veier til det de selv åpenbart opplever som gode liv og derved god helse. I det følgende skal jeg se nærmere på en av disse skikkelsene, Pauline Andreassen i Landstrykertrilogien. Hun ligner ikke det minste på de disharmoniske hovedpersonene Fugelli synes å ha i tankene: Hun har ikke noe behov for å utfordre rammene for det normale og alminnelige, hun bærer ikke på noen galskap hun må leve ut, hun har ingen draging mot surrealisme, tvert imot har hun en sterk draging mot orden og rasjonalitet, og hun viser ingen tegn til naturglede. Hun er med andre ord ganske gjennomsnittlig; mange vil si hun er ganske kjedelig.

Det spesielle med Pauline i denne sammenheng er at fortellerstemmen lar henne erklære at hun har usedvanlig god helse: hun er aldri syk, sier hun, og som gammel dame merker hun heller ikke alderen: «Hun [Ane Maria] og jeg vi er aldri syke, derfor holder vi oss friske og eldes ikke» (Hamsun, 2009, XV, 272). Dette er informasjon som ikke har noen relevans for handlinga eller konfliktstoffet for øvrig, men fortellerstemmen synes

altså dette er en viktig opplysning å komme med når han skal portrettere Pauline.

Kan skildringa av Pauline hjelpe oss til en nærmere forståelse av Hamsuns forståelse av helse, og kanskje også en nærmere forståelse av det både Gadamer og Antonovsky og Fugelli kaller «helsens mysterium»? Hva er det som gjør Pauline konstant frisk, i kontrast til for eksempel broren Edevart, som mister alt livsmot og langsomt visner bort, før han til slutt forsvinner på havet? Hva er det som bringer henne helse? Eller, for å bruke Antonovskys terminologi: Er det mulig for oss som lesere å se hvilke *salutogene* faktorer Hamsun utstyrrer henne med?

¹ Denne problemstillingen blir også, med utgangspunkt i feministisk teori, drøftet i Wenche Torrisen: «Om moderskap og helse i Knut Hamsuns forfatterskap» (Torrisen, 2011).

Pauline Andreassen fra Polden

Omtrent midtveis i siste bind av Landstryker-trilogien, *Men livet lever* (1933), ligger den 70-årige August til sengs på Segelfoss med feber og influensa. I sykeværelset dukker det plutselig opp en eldre kvinne. Hun kommer med postbåten nordfra, fra Polden, og hun er lett å kjenne igjen: "Eldet var hun, men med sine gamle, evige kjennemerker: hvit strimmel om halsen, den kjente perlering på fingeren, nett over håret, et slags hatt av brun fløyel" (Ibid., 264).

Paulines uforanderlighet er i denne scenen på nippet til å gjøre henne til en komisk figur, og rent motemessig kunne man si at hun er direkte tragisk. Men leseren oppdager snart at hun er verken komisk eller tragisk, hennes personlige autoritet, hennes sikre dømmekraft og hennes trygge opptreden er den samme som før, ja, kanskje er hun nå blitt ytterligere sikker på seg selv, sin posisjon og sine verdier.

Paulines ærend på Segelfoss er å overlevere en god slump penger til August, en lotterigevinst Pauline har brukt deler av til å ordne opp i Augusts affærer. Nå vil hun personlig overlevere resten av beløpet til sin gamle venn. Selvsagt kunne hun sendt pengene i posten, men som den pertentlige damen hun er, vil hun forsikre seg om at pengene havner hos rett person. Og ved å bruke Pauline som postbud får Hamsun enda en gang plassert henne og hennes liv og verdier i kontrast til Augusts liv og verdier, og han kan få gitt henne den lille replikken om konstant god helse som plasserer henne i et helseperspektiv. Dessuten har han åpenbart moret seg med å legge dette portrettet av henne inn i teksten, riktignok med noen ironiske undertoner, men først og fremst fylt av varme og respekt.

Pauline Andreassen fra Polden er en av de mange av Hamsuns bipersoner som er bortimot usynlige i forskningslitteraturen. Ved siden av de fascinerende hovedpersonene, både mannlige og kvinnelige, er det da heller ikke lett å vekke særlig oppmerksomhet. Hun ligger liksom for lavt i terrenget til å bli fanget opp av forskernes radar, og ektheten og originaliteten i hennes Hamarøy-språk vil for mange gå hus forbi. Men her skal vi stoppe opp både ved hennes liv og hennes språk:

I *Landstrykere* (1927) introduseres Pauline som en av lillesøstrene til Edevart, full av beundring for sin storebror og lykkelig for å få hjelpe ham med hans lille krambod i Polden.

I neste bind av trilogien, *August* (1930), har Pauline overtatt drifta av kramboden, og hun etablerer seg med losjihus og kafé. Gradvis vokser hennes skikkelse i bygda: Hun er «selvskreven» som poståpner (Hamsun, 2009, XIV, 43), og hun er like selvskreven til en kortvarig karriere som den eneste ansvarlige i ledelsen i Polden Sparebank. Med sin sans for orden i pengesaker blir Pauline etter hvert «bankens frelser» (Ibid., 143), og hun får avsluttet bankens luftige eventyr uten alt for store skader.

Et omkved i skildringa av Pauline er hennes flid og dyktighet og ærlighet. Hun er «dyktig fra morgen til kveld» (Ibid., 43), anerkjent for sitt «faste rettsinn og uendelig kjedelige ordenssans» (Ibid., 283), og for sin «latterlige akkuratess i alt» (Ibid., 321).

«Kjedelig ordenssans» og «latterlig akkuratess» - dette er karakteristikk fortellerstemmen henter fra Augusts måte å se verden på: Han er ikke plaget verken av ordenssans eller rettsinn, og han må til slutt flykte fra det kaos han har skapt og overlate til Pauline å rydde opp.

Paulines ganske stramme og strikse personlighet uttrykkes også rent kroppslig: Fortellerstemmen lar oss få vite at hun var «ikke det spor god og fyldig noe sted» (Ibid., 303), og selv om hun saktens er pen nok å se på, så er det stramheten som dominerer: Hun var «nokså elskelig i ansiktet, men en blomster av jern» (Ibid., 303).

Gjennom sin nøkterne fornuft blir Pauline på flere nivå den viktigste motpolen til August. På kramboden gjør hun narr av Augusts skrøner, og i pengesaker blir hun Hamsuns talerør for hans skepsis til den form for pengeøkonomisk modernitet August vil innføre i Polden.

Paulines posisjon i romanuniverset styrkes ytterligere ved at hun også blir talerør for fortellerstemmens kritikk av den dømmesyke og overflatiske folkemeninga i Polden. Det er gjerne på kramboden at den dukker opp, og der er Pauline alltid til stede som en slags moralsk overdommer og kan gripe inn som korrektiv til kundenes fordomsfulle utsagn - f. eks. om mordersken Ane Maria (Ibid., 319 ff.), eller om den vakre ungjenta Ester (Ibid., 336).

Pauline er altså på flere måter en positiv, sterk og selvstendig kvinneskikkelse. Men er Pauline, denne blomster av jern, lykkelig? Fortellerstemmen synes å tvile på det:

Nei Pauline skulle ingen misunne. [...] Hun var kommet inn i et tosket og fint liv, var Pauline. [...] Det var ingen gutter i Polden som var gode nok til henne, hun stod over dem, hun kunne regne og skrive og selge varer, de kunne bare ro fiske og tygge tobakk. [...] Alt i alt var Paulines tilværelse lite lystig, sine beste stunder hadde hun vel når boden var full av kunder som handlet for kontanter. Var det noe for et hjerte å gledes over? (Ibid., 43-44).

Pauline er en from og trofast kirkegjenger, men også på dette felt er hun sindig og avbalansert. Hungersnøden i bygda gir grobunn for en religiøs vekkelse (Ibid. 189), men Pauline blir ikke med på den; heller ikke religiøse utskeielser har hun sans for.

Men kirka holder Pauline fast ved, og da hun omsider forelsker seg, er det rimeligvis i den nye kapellanen. Men hennes forsiktige tilnærmelser ender i tårer da hun får vite at kapellanen allerede er forlovet (Ibid., 150). Mer kjærlighetsliv enn det blir det ikke for henne, selv om hun – kanskje i desperasjon? - faktisk frir til August (Ibid., 341). Heldigvis for Pauline trekker August seg og rømmer både fra henne og fra alle de ubetalte regningene som venter på ham i Polden.

Pauline lykkes altså ikke i kjærlighet, og i etterkant ser vi at hun også i en periode er sjalu på dem som lykkes; som poståpner er hun forarget på de kjærlighetsbrevne som ungdommene i bygda skriver til hverandre:

«Intet uten om kjærlighet og kyss og klapp og svineri! Pauline slapp nu og da et slikt brev på gulvet og trådte på det flere ganger av vanvare» (Ibid, 278). Dette er et sjeldent eksempel på at Pauline mister kontroll over sine følelser; for øvrig er hun den balanserte nøkternhet personlig.

For å oppsummere: I *Landstrykere* kan det til å begynne med se ut som om det er hennes bror, Joakim, med bursdag 4. august, som er tiltenkt rollen som Hamsuns positive og forstandige talerør. I neste bind av trilogien forblir Joakim en positiv skikkelse, etter hvert som forstandig ordfører i kommunen, men i romanhandlinga glir han stadig mer i bakgrunnen. Pauline får derimot en stadig

viktigere rolle i bygda, ja, hun vokser til å bli kanskje den mest sentrale av bipersonene i August-trilogien, både i kraft av sine maktposisjoner, men også som korrektiv til bygdas fordomsfulle sladder. I løpet av romanen får hun dessuten en stadig viktigere ideologisk rolle som Augusts viktigste motstander, en rolle August tydelig ser: «Det er ingen som har vært verre mot meg enn du» (Ibid., 341).

På den annen side: Paulines ytre framgang blir kombinert med noen smertefulle nederlag som ikke skildres i detalj, men som antydes her og der: «Nei, Pauline skulle ingen misunne» (Ibid., 43).

Summen av dette er at til tross for sine nederlag og sine tilløp til bitterhet, lever hun videre uten å gå til grunne og uten å miste seg selv og sitt livsmot og kontakten med sine lokale røtter slik hennes storebror gjør. I sin opptreden utstråler hun trygghet og klokskap, hun tviler aldri på sine standpunkter, og det har hun heller ikke noen grunn til å gjøre i og med at Hamsun sørger for at romanens norm, romanens grunnleggende verdisyn, er så å si identisk med hennes.

Men livet lever (1933)

Når så Pauline trer inn på scenen i *Men livet lever*, er det ikke bare perleringen og hatten som er uforandret, hun er også uforandret i sin trygge lokale forankring, det ser vi av hennes bruk av dialekt fra Hamarøy. De 10 boksidene der hun opptrer, er rett og slett et mesterstykke av morsom dialektfarget muntlighet. Vi hører det allerede i første setning: «Hva for slag, skal jeg finne han August ussel og maroder», sier hun (Hamsun, 2009, XV, 265). «Hva for slag», «ussel og maroder», dette er den nordnorske språktonen Hamsun introduserte i *Sværmere* og fortsatte med i *Benoni* og *Rosa*, en språktonen han behersker som ingen andre (Knutsen, 2006, 113, 132).

Hamsun behersker ikke bare de gamle dialektuttrykkene, han behersker også kunsten å lade Paulines replikker med så mye ironi at man skjønner at hun, nå som før, gjennomskuer Augusts skrøner og bortforklaringer. Når han skravler i vei med sine nødløgnere, sitter hun der med et lite smil: «Hun syntes ellers ikke å bry seg større om det han sa» (Hamsun, 2009, XV, 266). To ganger avfeier hun hans utflukter rett og slett som «Vas!» (Ibid., 268); hun ser at heller ikke bløffmakeren August har forandret seg siden sist.

Når samtalen med August er over, ønsker hun ham til lykke med alle pengene, og deretter går hun til døra, uten å gi sin gamle venn hånden (Ibid., 273). Da han så begynner en ny tirade om hvor forsiktig han skal være med pengene, blir han avbrutt, ganske kontant: «Det er ikke min sak, sa hun og kavet imot ham med hånden. Hva tror du det skjeller meg? Jeg kjærer ikke om det» (Ibid., 273). Og så går hun.

Nei, Pauline kjærer ikke lenger om hva August kan finne på, på det punkt har hun faktisk forandret seg! Hun har i sitt liv brukt alt for mye tid på å uroe seg for Augusts prosjekter, og hun har for lengst forstått at det er bortkastet tid og krefter. Hennes gamle venn som hun en gang fridde til, er nå blitt en uvedkommende person, og det markerer hun tydelig ved sin kjølige avskjed, så kjølig at vi kan oppfatte den som et slags emosjonelt selvforsvar.

Men vi er ikke helt ferdige med Paulines sykebesøk, for på ett punkt slår den stramme og pertentlige fasaden til Pauline sprekker: Midtveis i samtalen gjør hun seg klar til å gå, men så kommer en pike inn med et brett med kaffe og kaker. «Nei du store verden», utbryter Pauline imponert (Ibid., 268), «Det må jeg si, det er ikke

småkårsfolk her på stedet! Et slikt fat med kaker!» (Ibid. 269). Hun smaker straks på kaffen, smatter og smiler, og den nøkterne Pauline blir så begeistret at hun mister sin stramme selvkontroll: «Og så slik en kaffe! Nei nu vil jeg benest ta av meg kåpen en liten stund og slå meg til hos deg August» (Ibid.).

Samtalen går videre, men Pauline er fra nå av mest interessert i serveringa: «Ja, det var så meget til kaffe! sa hun og drakk» (Ibid.). Også kakene faller i smak: «Det var da noen nydelige kaker! Og en sånn masse, et helt fór» (Ibid., 269).² August bryr seg verken om kaffe eller kaker, han vil bare vite hvor stor summen er. Men Pauline hører ikke på ham: «Hun svarte ikke på det, men drakk kaffe og spiste kaker» (Ibid., 270). Til slutt har Pauline både spist og drukket så grundig at hun tar på seg kåpen for å gå. Men da kaster hun et siste blikk på kaffebrettet, og fristelsen blir for stor: «Hva du mener, August, er det skam om jeg tar meg en kopp kaffe til og tømmer kannen? [...] For maken til kaffe! Men jeg skal ikke ta flere kaker» (Ibid., 272).

Paulines kaffedriking er en liten detalj som gjør portrettet av henne mer levende, gjør henne mer komplett som menneske, fyller portrettet av henne med både varme og humor, gir henne en sjarmerende svakhet som får henne til å overskride sine egne grenser for tekkelig oppførsel.

Paulines private økonomi er tydeligvis i god orden. Da hun får tilbud om å bo gratis på hotellet, avslår hun det, hun er ikke i trang om almisser. Hun er heller ikke fristet til å beholde Augusts mange penger, noe hun har full rett til. Nei, hun har det hun trenger, og hun er *fornøyd* med det hun har, *fornøyd* med å leve et velberget, men samtidig sparsommelig liv. Og på dette punktet er det at hennes kaffedriking, sammen med hennes smykker og hodeplagg, blir en del av hennes personlighet, ja, vi kunne godt si en del av hennes livskvalitet og derved av hennes helse, for disse detaljene får oss til å ane et liv i trygg nøysomhet, uten større utlegg verken til perleringer eller til hatter eller til god kaffe. Men nettopp fordi hun har levd så nøysomt, kan et generøst kaffebrett gjør henne så takknemlig og få henne til virkelig å nyte øyeblikket. Hun illustrerer derved en sentral verdi i Hamsuns forfatterskap: Pauline kan kunsten å *unnvære*. Og den som lærer å unnvære mye, lærer også å glede seg over lite, og i denne gleden ligger kanskje en av Paulines nøkler til god helse. Det skal vi nå drøfte litt nærmere.

Helseperspektivet

Etter at vi nå har skissert noen hovedtrekk ved Paulines liv og hennes posisjon i Polden, kan vi vende tilbake til Aron Antonovskys begrep om opplevelse av sammenheng, og vi kan gå litt nærmere inn på hvordan Antonovsky definerer dette begrepet:

Det første krav til opplevelse av sammenheng, hevder Antonovsky, er at verden oppleves som *forståelig*, dvs. at de stimuli man utsettes for i det indre eller ytre miljø, er kognitivt forståelige som velordnet, sammenhengende, strukturert og klar informasjon i stedet for stimuli som bare oppfattes som støy – kaotisk, uorganisert, tilfeldig, uventet eller uforståelig. Mennesker som opplever verden som

² Her har vi et morsomt gammelt uttrykk: «et helt fór», det vil si forsyning for en hel vinter, et uttrykk vanligvis brukt om husdyr som skal vinterfores, derav et uttrykk som f. eks. «en to-fors okse» (Knutsen, 2006, 15).

forståelig, forventer at også stimuli som de møter i fremtiden, vil kunne plasseres i en sammenheng og forklares (Antonovsky 2012, 39).

For det andre er det avgjørende at verden oppleves som *håndterbar*, dvs. at man opplever at man har tilstrekkelige ressurser til rådighet, alene eller som del av et fellesskap, til å kunne takle kravene man blir stilt ovenfor av de stimuli man bombarderes med. Mennesker med en sterk opplevelse av håndterbarhet føler ikke at de er ofre for omstendighetene, eller at livet behandler dem urettferdig. Om de opplever motgang og nederlag, er de i stand til å takle det, bearbeide sorgen og komme videre (Ibid., 40)

For det tredje er det viktig at tilværelsen oppleves som *meningsfull*. Dette innebærer at den enkelte har følelsen av å kunne styre sitt eget liv ved å være involvert «både som deltaker i prosessen som former ens egen skjebne, og i sine egne, daglige erfaringer» (Ibid., 41).

Om vi nå vil spørre om Paulines «sense of coherence», følelse av sammenheng, så tyder alt på at den er sterk, for hennes verden er både forståelig, håndterbar og meningsfull. Pauline klarer seg godt i «livets elv». Pauline har med andre ord mange salutogene eller helsefremmende faktorer i sitt liv. Gode opplevelser på jobben og anerkjennelse i nærmiljøet øker hennes trivsel, gir henne trygghet og sikkerhet og bidrar derved til hennes helse slik Antonovsky definerer det. Grunnlaget for Paulines helse er imidlertid ikke bare hennes mange positive erfaringer, men også hennes evne til å mestre de utfordringer livet har gitt henne, en evne til bearbeidelse og aksept av de nederlag og tap hun har opplevd, og en evne til å komme over ens med de mennesker hun er omgitt av.

I moderne helseteori kan vi finne flere forskere som har den samme vide og inkluderende forståelse av helse som Antonovsky, men som bruker andre begreper: Det Antonovsky kaller «generelle motstandsressurser» blir f.eks. av andre teoretikere definert med begrep som 'empowerment' eller 'resilience', dvs. «elastisk motstandskraft, evne til å møte problemer og utfordringer» (Mæland, 2009, 82).

Den svenske filosofen Per-Anders Tengland legger på sin side avgjørende vekt på at god helse oppnås gjennom at et menneske har evne til å ta vare på seg selv og leve sitt liv. Disse faktorene har i sin tur sammenheng med at personen har «en viss grad av selvtillit og positiv selvoppfatning», noe som igjen innebærer en viss grad av frihet og selvstendighet (Mæland, 2009, 78).

Jeg vil også nevne at den svenske professor i teologi, Ola Sigurdson, har en interessant definisjon av helse, nemlig helse som et kulturbegrep, dvs. «kultur som hela det sociala och diskursiva nätverk med dess normer, värderingar och ideal som utgör själva horisonten för ens tillvaro» (Sigurdson, 2008, 197). Å bruke begrepet *horisont* som en beskrivelse av den rammen et menneske lever innenfor, er etter min mening treffende for det signaliserer at helsebegrepet inkluderer *alle* sider ved livet, og det avgjørende er det enkelte individa subjektive opplevelse av de ulike elementene i sitt liv.

Konklusjon:

For å vende tilbake til starten: Når Hamsun i noen av sine romaner, og særlig skarpt i *På gjengrodde stier* (1949), kom med påpekning av de skadevirkninger helsevesenet kan ha, foregrep han synspunktene til de radikale teoretikere som dukket opp i 1970-åra og startet diskusjonen om *iatrogenese*.

I sin beskrivelse av Pauline fra Polden nærmet Hamsun seg diskusjonen om helse fra en annen kant: Her foregrep Hamsun sentrale elementer i en moderne forståelse av god helse, dvs. god helse som et kulturbegrep, god helse som det å finne seg til rette i et samfunn og det å skape seg et liv ut fra sine egne forutsetninger og egne muligheter, helse som et produkt av personlige egenskaper i interaksjon med en rekke sosiale faktorer. Eller, som Illich formulerer det: helse «designate the intensity with which individuals cope with their internal states and their environmental conditions» (Illich, 1976, 7).

Ut fra definisjonene til både Illich og Antonovsky og de andre teoretikerne framstår Pauline som et menneske med god helse i vid forstand. Også for Hamsun må hun stå som et friskt menneske, ikke bare på grunn av hennes sunne motstand til Augusts usunne modernitet, men også i form av hennes evne til å mestre livet, hennes sikre rettsinn og hennes faste lokale identitet, en identitet August og storebror Edevert for lengst har mistet.

Hamsun har også utstyrt Pauline med andre *salutogene* egenskaper: I sin væremåte utstråler hun selvbevissthet og balanse; innafor moderne helseteori er dette en viktig del av grunnlaget for et positivt selvbylde (Mæland, 2009, 78). Pauline utstråler også livsglede i form av evne til å glede seg over hyggelige overraskelser i hverdagen, f. eks. god kaffe og et brett med småkaker. Hun plages ikke av dårlig samvittighet for noe, hun plages ikke av uro, heller ikke uro for hva August vil gjøre med pengene sine, og hun plages ikke av verken grådighet eller misunnelse. Hun har funnet sin plass og sin rolle i et samfunn, liksom hun har funnet sin hatt og sin perlering, en hatt og en perlering hun er fornøyd med. Men Pauline har ikke bare funnet sin posisjon og sin måte å leve på, hun har også *avfunnet* seg med sine tap og sine nederlag. Til sammen innebærer dette at Pauline har utviklet det Antonovsky kaller «gode mestringsstrategier» (Antonovsky, 2012, 113). En viktig del av disse strategiene er «evne til regulering av følelser» (Ibid), en evne som mange av hovedpersonene i Hamsuns diktning synes å mangle, derfor ender det da også ofte så tragisk for dem. Men Pauline har åpenbart evnen til å regulere sine følelser, derfor kan hun tåle sine nederlag i livet, og derfor kan hun ta såpass kjølig avskjed med sin gamle problematiske venn August.

Med andre ord:

Når denne gamle dama på Augusts sykeværelse hevder at hun aldri er syk, så har leseren all grunn til å stole på det, for så godt kjenner vi henne etter at Hamsun gjennom tre lange romanbind har vist henne fram for oss. Og om vi leser disse romanene med utgangspunkt i teoriene til Illich og Antonovsky, viser det seg altså at Hamsun i sin snart nitti år gamle skildring av Pauline fra Polden faktisk legger for dagen en helt moderne forståelse av hva helse er.

Litteratur

- Antonovsky, A. 2012. *Helsens mysterium. Den salutogene modellen* [1987]. Oversatt av Ane Sjøbu. Oslo: Gyldendal.
- Fugelli, Per og Ingstad, Benedicte. 2014. *Helse på norsk: God helse slik folk ser det*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Per Fugelli. 2008. «Helsens mysterium. Knut Hamsun – en lærer i helsekunst?» i Even Arntzen (red.), *Makt og moral. 7 foredrag fra Hamsun-dagene på Hamarøy 2008*. Hamarøy: Hamsun-Selskapet
- Hamsun, Knut. 2007-2009. *Knut Hamsun - samlede verker, I - XXVII*. Oslo: Gyldendal.
- Gadamer, Hans Georg. 1996. *The Enigma of Health*. Stanford: Stanford University Press.
- Gierløff, Christian. 1961. *Knut Hamsuns egen røst*. Oslo: Gyldendal.
- Illich, Ivan. 1975. *Medisinsk Nemesis*. Oversatt av Truls Hoff. Oslo: Gyldendal.
- Illich, Ivan. 1976 [1975]. *Medical Nemesis: The Expropriation of Health*. New York: Pantheon Books.
- Knutsen, Nils Magne. 2006. *Knut Hamsun og Nordland. Den lange veien hjem*. Tromsø: Angelica.
- Kolloen, Ingar Sletten, 2004. *Hamsun. Erobreren*. Oslo: Gyldendal
- Langeland, Eva, 2014. *Salutogenese og psykiske helseproblemer: En kunnskapsoppsummering*. Trondheim: Nasjonalt Kompetansesenter for Psykisk Helsearbeid.
- Mæland, John Gunnar. 2009. *Hva er Helse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sigurdson, Ola. 2008. «Vil du bli frisk», i Gunnar Bjursell & Lotta Vahlne Westerhåll (red.) *Kulturen och hälsan. Essäer om sambandet mellan kulturens yttringar och hälsans tillstånd*. Stockholm: Santerus förlag, 189–218.
- Torrissen, Wenche. 2011. «Om moderskap og helse i Knut Hamsuns forfatterskap» i Even Arntzen, Nils M. Knutsen og Henning Howlid Wærp (red.): *Hamsun i Tromsø V. Rapport fra den 5. Internasjonale Hamsun-konferanse, 2011*. Hamarøy: Hamsun-Selskapet.

Sammendrag:

Can we learn anything about well-being and what it is that constitutes the ‘mystery’ of health by reading Knut Hamsun’s novels? This article argues that Knut Hamsun in his description of the character Pauline Andreassen in the August trilogy (1927–1933), illustrates central elements of what modern radical philosophers (Ivan Illich, Hans-Georg Gadamer, and Aaron Antonovsky) understand about good health and well-being, namely: the ability to adapt to a society, the ability to establish a life based on one’s own interests and possibilities, and the ability to cope with different emotional losses and challenges in life. This article also gives a brief introduction to Hamsun’s harsh criticism of bio-medical institutions and the way they tend to medicalize society. As a contribution to the health/humanities debates, this article also investigates how the humanities can enhance our knowledge and understanding of health and well-being.

Biografi:

Wenche Torrissen er førsteamanuensis i drama og teater ved Høgskulen i Volda. Torrissen har en PhD (2008) i teaterhistorie fra Royal Holloway, University of London. Hennes viktigste forskningsinteresser er dels anvendt teater og teaterhistorie, dels litteratur og kultur i Storbritannia og Skandinavia i det 18. og 19. århundre. Torrissen har publisert artikler om feministisk teaterhistorie, om Knut Hamsun, Hulda Garborg og Henrik Ibsen. Hun har også deltatt i teaterprosjekter i Sør-Afrika og i Norge. For tiden deltar hun i et forskningsprosjekt som vil dokumentere og utforske bruk av teater som del av helse- og omsorgsarbeid i Skandinavia.

Nøkkelord:

Hamsun, medikaliseringa av livet, Landstryker-trilogien, Pauline Andreassen, helse, velvære, salutogenese